

ПРЕДУСЛОВИ ЗА ПОЈАВАТА НА ЕКСПРЕСИОНИЗМОТ ВО ГЕРМАНСКОЈАЗИЧНАТА ПОЕЗИЈА

Маријана Ѓорѓиева
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
marijanagjorgjieva@hotmail.com

Трудот се занимава со истражување на предусловите за појава на експресионистичката епоха во германскојазичната поезија и со нејзините основни тенденции. Како период во кој е присутна силна критика на културата и на цивилизацијата и во кој субјектот доживува криза на идентитетот, во експресионизмот се испреплетуваат противречни аспекти. Се евидентира распаѓање на вредностите и на човековото Јас, како и потребата за внатрешна преобразба на човекот. Целта на овој труд е да се утврдат аспектите на влијанието на филозофската теорија на Фридрих Ниче врз духовната клима на експресионизмот. Се истражува неговата концепција за нихилизмот и учењето за натчовекот, како и христијанското учење за преобразбата и создавањето на новиот човек. Импликациите на овие концепти се согледуваат во изборот на стихови од Алберт Еренштајн, Курт Хајнике, Валтер Хазенклевер и Алфред Волфенштајн, поместени во антологијата на експресионистичката лирика *Зазорување на човештвото*.

Клучни зборови: експресионизам, поезија, *Зазорување на човештвото*, нихилизам, преобразба

PREREQUISITES FOR THE APPEARANCE OF THE EXPRESSIONISTIC EPOCH IN THE GERMAN LANGUAGE POETRY

Marijana Gjorgjieva
Ss. Cyril and Methodius University, Skopje
marijanagjorgjieva@hotmail.com

The paper deals with the exploration of the primary tendencies and prerequisites for the appearance of the expressionistic epoch in the German language poetry. Opposing aspects are interwoven in expressionism, as a period that's characterized by strong criticism of the culture and civilization in which the subjects experience an identity crisis. The destruction of the values of the human I, as well as the need for internal transformation are evident. The goal of this paper is to determine the aspects of the influence of the philosophical theory of Friedrich Nietzsche on the spiritual climate of expressionism. It investigates his conception of nihilism and the study on superhuman, as well as the Christian study for transforming and creating the new man. The implications of these concepts are apparent in the choice of verses of anthology of the expressionistic lyric *Dawning of humanity* by Albert Ehrenstein, Kurt Heynicke, Walter Hasenclever and Alfred Wolfenstein.

Keywords: expressionism, poetry, *Dawning of humanity*, nihilism, transformation

1 Вовед

Германскојазичниот експресионизам е еден од најинтересните книжевни феномени на 20 век, бидејќи во него се испреплетуваат противречни тенденции, условени, секако, првенствено од случувањата во општественото живеење на почетокот на минатиот век. Несомнено е дека ужасот на Првата светска војна, како и експанзијата на науката и на техниката се од пресудна важност за настанатите промени во тогашната духовна клима, како и за создавањето на подлогата за појава на експресионизмот. Покрај надворешните предуслови, од посебно значење е духовно-историскиот контекст, во чии рамки го издвојуваме влијанието на откривањето на светот на несвесното на Зигмунд Фројд (Sigmund Freud), како и критиката на Георг Зимел (Georg Simmel) на модерниот живот и на големите градови. Сепак, Фридрих Ниче (Friedrich Nietzsche) е еден од најзначајните мислителите, кој извршил големо влијание на овој книжевен феномен. Затоа, главниот интерес на овој труд е да се елаборираат основните аспекти на теоретската мисла на Ниче, кои се евидентни во експресионистичката поезија.

2 Појавата на експресионизмот и неговите основни тенденции

Експресионизмот во германскојазичната поезија се јавува како протест против авторитетните и закоравени структури на граѓанството, против капиталистичкиот економски систем со неговите империјалистички тенденции. Главен белег на епохата на експресионизмот е големото незадоволство од стварноста поради брзиот развој на индустријата и урбанизирањето на градовите на почетокот на 20 век, бидејќи се јавуваат сè поголеми социјални разлики и противречности и расте тензијата меѓу сиромашните и богатите. Општествено-економските и политичките околности и избувнувањето на Првата светска војна во 1914 година влијаат како надворешни фактори за појавувањето и постоењето на експресионизмот. Но, покрај нив, експресионистичкото движење се манифестира како протест на генерацијата автори родени околу 1890 година поради зголемената отуѓеност меѓу луѓето и поради чувството дека се потиснати основните човекови потреби.

Појавата на поимот експресионизам ја истражува Армин Арнолд (Armin Arnold) во статијата *За поимот „Експресионизам“ (Um den Begriff „Expressionismus“)*. Во неа тој наведува (Arnold, 1971) дека во Германија терминот за првпат бил употребен во 1911 година, на 22. изложба на Берлинската сецесија, што траела од април до крајот на летото и на која биле изложени дела од млади француски сликари. Во предговорот на каталогот за изложбата овие сликари биле именувани како „експресионисти“. Експресионизмот најпрво заживува во сликарската уметност, а потоа се јавува во музиката, литературата, театарот, танцот, филмот и во архитектурата. Претставници на експресионизмот во сликарството, кои во 1905 година во Дрезден го основале здружението *Мост* (*Die Brücke*) биле: Ернст Лудвиг Кирхнер (Ernst Ludwig Kirchner), Ерих Хекел (Erich Heckel) и Карл Шмит-Ротлуф (Karl Schmidt-

Rottluff). За нив сликата е во функција на тоа да го претстави новиот почеток, неоптоварен од традицијата, како и силното чувство за животот. Формата ја разбираат како носител на експресијата, како можност во сликата да го соопштат „das Universum des Innern“ („универзумот на внатрешноста“) (Vogt 1990: 13). Основните одлики на *Мосџ* и на *Синиоџ јавач* се: вербата во нов свет, обновата на животот, на уметноста. Меѓу позначајните теми што ги обработуваат спаѓаат: човекот и природата, примитивноста, внатрешните сили и нивната поврзаност со невидливата стварност, еросот и младешката страст, големите градови и морето. Тие ги претставуваат предградијата, заробениците, болните, слабите и немоќните луѓе, го забележуваат и го претставуваат тоа што е грдо во општеството. Наместо хармоничниот живот на човекот и добро утврдените норми и структури на неговото живеење, сега во нивните дела се појавува нередот, мракот, ноќта и сенките на животот.

Во 1912 година Василиј Кандински (Wassily Kandinsky) и Франц Марк (Franz Marc), во Минхен го објавиле алманахот со наслов *Синиоџ јавач* (*Der blaue Reiter*), кој најавувал ново откривање на духот и претставувал збирно место на настојувања од различните области од уметноста, чија основна тенденција е: „die bisherigen Grenzen des künstlerischen Ausdrucksvermögens zu erweitern“ („да се прошират досегашните граници на способноста за уметничко изразување“) (Steffen, H. 1965: 200). Уметноста треба да се потсети на внатрешноста на нејзиното духовно битие и да ја потенцира автономноста на уметничкото создавање.

Со немирот, со теми од војната, со стравот, осаменоста, социјалната беда, болеста и смртта, експресионизмот е присутен и во музиката. Претставник на експресионизмот во музиката е Арнолд Шенберг (Arnold Schönberg), кој ги крши оковите на старата естетика, се заложува за уништување на предрасудите и е во потрага по нов свет на изразот. Од 1908 година тој почнал да користи нов метод во компонирањето познат како додекафонија. Тоа е 12-тонски систем, во кој последователно се отсвирува секој тон од хроматската скала пред да биде повторен. Шенберг како „konsequenter Expressionist“ („консеквентен експресионист“) (ibid, 268) има големо влијание за развојот на музичкиот израз на почетокот на 20 век.

Во јули 1911 година Курт Хилер (Kurt Hiller) овој поим за првпат го употребил во книжевна смисла, наведувајќи: „Wir sind Expressionisten. Es kommt uns wieder auf den gehalt, das Wollen, das Ethos an.“ („Ние сме експресионисти. Нам повторно ни е важна содржината, сакањето, етосот.“) (Arnold 1971: 13). Сепак, на почетокот поимот „експресионизам“ сè уште не се употребувал често, туку се зборувало за „von der neuen Dichtung“, „der fortgeschrittenen Lyrik“, „dem neuen Pathos“ („нова поезија“, „напредна лирика“, „нов патос“) (Raabe 1965: 24). Во 1910 година во Берлин, во кој значајно бил присутен книжевниот експресионизам, Херварт Валден (Herwarth Walden) го основал списанието *Бура* (*Der Sturm*), во кое свои текстови објавувале неговите истомисленици: Аугуст Штрам (August Stramm), Елзе Ласкер-Шилер (Else Lasker-Schüler) и Иван Гол (Iwan Goll). Од 1911 година почнало да излегува и списанието *Акција* (*Aktion*), чиј издавач бил Франц Пфемферт. Во *Акција* свои текстови објавувале: Георг Хајм (Georg Heym), Лудвиг Рубинер (Ludwig Rubiner), Јакоб ван

Ходис (Jacob van Hoddis), Алфред Лихтенштајн (Alfred Lichtenstein) и други. Овие две списанија се сметаат за најзначајни списанија на експресионизмот.

Според Виета/Кемпер (Vieta/Kemper 1997) во експресионизмот се манифестираат две основни тенденции. Едната е насочена кон критика на културата и цивилизацијата, а другата е таканаречениот месијанскиот експресионизам, односно учењето за новиот човек. Припадниците на книжевниот експресионизам го изразуваат своето незадоволство од борбата против гнилото минато и против традицијата, нивните дела се реакција на длабоката општествена криза, тие се борат за нови идеи и форми, за нови содржини на свеста. Нивните најчесто обработувани теми се: конфликтот меѓу таткото и синот, проблемите со идентитетот, осамувањето, аутсајдерството, конфликтот меѓу ентузијазмот и приспособувањето. Книжевни форми во кои се манифестира експресионизмот се, пред сè, лириката и драмата, а „die expressionistische Prosa ist daher wesentlich ein Nebenprodukt der Bewegung“ („експресионистичката проза затоа во значајна мера е спореден производ на движењето“) (Steffen 1965: 165). Во 1912 година Херман Мајстер (Hermann Meister) ја објавува книгата *Прилив. Антиологија на најмоделна белејрисика* (*Flut. Die Anthologie der jüngsten Belletristik*) со дела од следните автори: Оскар Баум (Oskar Baum), Петер Баум (Peter Baum), Алфред Деблин (Alfred Döblin), Ханс Еренбаум-Дегеле (Hans Ehrenbaum-Degele), Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), Леонард Франк (Leonhard Frank), Херберт Гросбергер (Herbert Grossberger), Херман Кох (Hermann Koch), Рудолф Курц (Rudolf Kurtz), Елзе Ласкер-Шилер (Else Lasker-Schüler), Херман Мајстер (Hermann Meister), Макс Мел (Max Mell), Роберт Р. Шмит (Robert R. Schmidt), Ото Зојка (Otto Soyka), Рихард Вајс (Richard Weiss), Паул Цех (Paul Zech) и Стефан Цвајг (Stefan Zweig).

Во 1921 година Макс Крел (Max Krell) ја издава антологијата *Развој. Новели до времето* (*Entfaltung. Novellen an die Zeit*), во која се застапени дела од Деблин (Döblin), Ласкер-Шилер (Lasker Schüler), Брод (Brod), Дојблер (Däubler), Штернхајм (Sternheim), Лудвиг Мајднер (Ludwig Meidner), Шикеле (Schickele), Мартин Бубер (Martin Buber). И покрај меѓусебните различности, Крел заклучува дека овие автори ги поврзува ново чувство на заедништво (спореди со: Arnold 1971: 11).

Во предговорот на ревидираното издание на антологијата *Самрак / Зазорување на човејството – симфонија на најмладата поезија* (*Menschheitsdämmerung – Symphonie jüngster Dichtung*) од 1959 година, издавачот Курт Пинтус (Kurt Pinthus) наведува дека експресионизмот ни подарил вонвременски поетски дела чија вредност се откривала уште во тоа време (спореди со: Pinthus 1992: 8). Во антологијата тој објавува песни од следниве поети: Јоханес Бехер (Johannes Becher), Готфрид Бен (Gottfried Benn), Теодор Дојблер (Theodor Däubler), Иван Гол (Iwan Goll), Валтер Хазенклевер (Walter Hasenclever), Курт Хајнике (Kurt Heynicke), Франц Верфел (Franz Werfel), Георг Тракл (Georg Trakl) итн. Нивната поезија се карактеризира со „Intensität und der Radikalismus des Gefühls, der Gesinnung, des Ausdrucks, der Form“ („интензитет и радикалност на чувството, на мислењето, изразот, на формата“) (ibid, 23). Германскојазичната експресионистичка поезија е израз на потрагата на тие млади срца по човекот и по човечноста. Според Пинтус (ibid, 11) најизразе-

ни претставници на експресионистичката поезија се: Дојблер, Ласкер-Шилер, Хајм, Тракл, Штадлер, Бен, Гол и Верфел. Експресионизмот постои во исклучително бурен период од историскиот развој, поради што во него се испреплетуваат навидум противречни тенденции, како што се копнежот за уништување на дотогашните застарени општествени структури и норми и патосот за создавање на новиот свет, за преродба на стариот во новиот човек. Сепак, тие две тенденции не си противречат, туку се условуваат и си припаѓаат една на друга.

Според Паул Раабе (Raabe, 1965: 24), раниот период во германскојазичната експресионистичка лирика ги опфаќа годините од 1910 до почетокот на Првата светска војна. Така, во делата на Јакоб ван Ходис, Алфред Лихтенштајн, Алфред Волфенштајн, Георг Хајм, Готфрид Бен, Георг Тракл и на други рано-експресионистички автори се среќаваме со дисоцијација на Јас, со отуѓеност, изолација на поединецот и со други мотиви што кореспондираат со нихилизмот и со немањето на смисла. Во втората фаза на експресионизмот, каде што се случува воздигнувањето и падот на експресионизмот (годините на Првата светска војна, па сè до 1920 година) се јавува спротивставување на распаѓањето на јас, на болката и на страдањето во концепцијата за раѓањето на новиот човек и на новиот свет, како на пример, во лириката на Франц Верфел, Курт Хајнике, Рене Шикеле, Карл Отен и на други автори.

3 Филозофските аспекти на Фридрих Ниче

Фридрих Ниче (1844–1900) е еден од најзначајните германски мислители од крајот на 19 век, чие дело извршило огромно влијание на развојот на филозофската мисла во 20 век. Неговата филозофија е насочена кон критика и разбивање на дотогашните метафизички сфаќања. Тој е радикален мислител, кој го порекнува дотогашниот спознајнотеориски образец, за да озвозможи продор на новото, за да го потврди тоа што постанува.

In der öffentlichen und alltäglichen Vorstellung gilt Nietzsche als der Revolutionär, der verneint, zerstört und prophezeit – gewiß das alles gehört zu seinem Bild; es ist auch keine Rolle, die er nur spielte, sondern eine innerste Notwendigkeit seines Zeitalters. (Во јавното и секојдневното претставување Ниче важи за револуционер, кој негира, уништува и пророкува – сигурно, сето тоа спаѓа во сликата за него; и тоа не е улога што тој само ја играл, туку најдлабока неопходност на неговото време.) (Heidegger, Band I, 1989: 28)

Ниче ја критикува традиционалната метафизика, затоа што смета дека логичките облици во кои е заробен идеалистичкиот ум се несоодветни за спознањето. Клучните ставови на Ниче, како филозофијата на вечното враќање на истото, волјата за моќ, превреднувањето на сите вредности, како и нихилизмот, учењето за натчовекот, ја разликуваат дотогашната фундаментална филозофска проблематика и поставуваат нови основи и прашања. Тој го толкува светот, а со тоа, воедно, и го менува.

Es ist eine hoffnungslose Neugierde [...] Die Welt ist uns vielmehr noch einmal *unendlich* geworden: insofern wir die Möglichkeit nicht abweisen können, daß

sie *unendliche Interpretationen in sich schließt*. (Безнадежна љубопитност е [...] Светот напротив уште еднаш ни стана *бескраен*, во таа мера што не можеме да ја отфрлиме можноста дека тој *вклучува во себе бескрајни интeрпретации*.) (Nietzsche, Band II, 1956: 250)

Значајно е влијанието на филозофската мисла на Ниче на експресионистичката литература, во која може да се забележи неговиот концепт на нихилизмот, како и идејата на новиот човек.

Во 1901 година за првпат, постхумно, е објавено неговото дело *Волја за моќ* (*Der Wille zur Macht*), во кое тој како „der erste vollkommene Nihilist Europas“ („првиот совршен нихилист на Европа“) (Nietzsche, Band III, 1956: 634) ја претскажува иднината, следните два века, и зборува за нужноста за појавување на нихилизмот. Според Ниче, нихилизмот е поглед на светот што е основно обележје на западната историја. Тој започнува уште во претхристијанското време и не завршува во дваесеттиот век, туку овој процес продолжува да трае и понатаму. Нихилизмот е процес на обезвреднување на дотогашните највисоки вредности, кои Ниче ги нарекува космолошки вредности, значи нихилизмот е пад на космолошките вредности (спореди со: Nietzsche, Band III, 1956: 676). За Мартин Хајдегер поимот „космос“ го означува светот на оној што постои во целост и го опфаќа светот на човекот, каде што се инкорпорирани и „Бог“ и „природата“. Тој дава објаснување на овој процес:

Was bedeutet Nihilismus? – *Daß die obersten Werte sich entwerten*. Es fehlt das Ziel; es fehlt die Antwort auf das >Warum?< (Што значи нихилизмот? Дека се обезвреднуваат врвните вредности. Недостасува целта; недостасува одговорот на прашањето: ‘Зошто?’) (Heidegger, Band II, 1989: 45)

Највисоките вредности ја губат својата смисла, своето значење, затоа што недостасува цел, недостасува одговор на прашањето: „Зошто?“ Бидејќи се обезвреднуваат врвните вредности, се јавува чувство на безвредност на сè. Ниче смета дека појавата на нихилизмот како психолошка состојба е нужност, тој мора да се појави поради ненаоѓањето на смислата во случувањата. Во секоја активност човекот бара некаква смисла и некоја цел кон која тој се стреми со соодветната активност. Ако тој не ја наоѓа смислата, тогаш тоа случување за него е бесмислено и нема вредност. Според Ниче, нихилизмот е освестување за долготрајното трошење сила, срам од себе самите за долготрајното себезалажување. Смислата што сме ја барале можела да биде „морален поредок на светот“, „растеж на љубовта и хармонијата во општењето меѓу битијата“ или „приближување до една општа состојба на среќа“ (Nietzsche, Band III, 1956: 677), но човекот сфаќа дека не може да постигне ниту една од овие цели. Значи, разочарувањето од ненаоѓањето на целта и смислата се јавува како причина за нихилизмот.

Според Виета, Ниче со својата филозофска мисла извршил радикално влијание на духовната клима на крајот од 19 век (Vietta/Kemper, 1997: 134). Во книжевните кругови биле читани неговите дела и се зборувало за нив, а тоа го потврдува и Готфрид Бен, кој вели дека неговата генерација дискутирала за сето тоа што го пишувал Ниче (ibid, 135). На почетокот од експресионис-

тичкото движење Ниче веќе бил познат мислител, така што концепцијата на нихилизмот ја евидентираме кај Алберт Еренштајн (1886–1950) во песната со наслов *Очајносѝ (Verzweiflung)* (Pinthus, 1992: 66) од 1917 година. Таа е убав пример за натопеност со нихилизмот, за негирање на животот, од неа капат негации „не изговорив ниту еден збор“ / „не црцори,“ / „никој не ме згмечува,“ / „Никому не сум му сторил“ / „не треба“ / „не сакаат“. Мотивот на празното небо на кое не црцори ниту една птица како израз на нихилизмот овде го среќаваме во „ништото“, кое е негација на „нештото“. Оваа песна нè води во пределот на пустината, каде што нема соговорници, нема луѓе, нема свезда на небото. Во овој предел нема хоризонт и видик, нема простор, тука владее теснотија. Сепак, постојат желби, кои формално се афирмација на животот, но тие овде изразуваат желба за смрт, желба да се биде пајак и да се биде згмечен, желба „жив да ме погребат“. Во оваа песна доаѓа до израз распаѓањето на Јас, бидејќи Јас не си припаѓа повеќе себеси, не сака повеќе да му припаѓа на човечкиот род. Јас се деперсонифицира во желбата да стане пајак. Во феноменот на дисоцијација на Јас е евидентно присуството на нихилизмот и на немањето смисла.

Во третата строфа се образложува причината за разочараноста, тоа е ненаоѓањето смисла и вредност во тоа што никому не му се правело лошо. На сите добри луѓе им се помагало, „Keinem habe ich Schlimmes getan, / Allen Guten half ich ein wenig.“ („Никому не му направив нешто лошо, / На сите добри им помогнав малку.“) (ibid), но, сепак, ниту се има среќата ниту се исполнува желбата човек да биде жив погребан, како што е наведено во песната: „Glück, dich soll ich nicht haben. / Man will mich nicht lebend begraben.“ („Среќо, не треба да те имам тебе. / Не сакаат жив да ме погребат.“) (ibid). Постапките што биле „добри“ и се вршеле во минатото, резултираат со иницирање на разочараност во сегашноста. Од добрите постапки се очекувале чувства на среќа, исполнетост, смисла. Се релативизираат основните вредности „добро“ и „лошо“, „помагањето на другите“, кон кои се стремел човекот, така што неправешето лошо и помагањето на добрите луѓе станува бесмислено. А, тие вредности се клучните во христијанството, кое за своја основа ја има љубовта кон Бога, кон ближниот и кон самиот себе.

Пример за негирање на животот и за целосна исцрпеност од него се евидентираат и во песната *Изморен сум од живојој и од смртѝа (Ich bin des Lebens und des Todes müde)* (Pinthus, 1992: 75), каде што Еренштајн наведува: „Es fehlt dem Menschen die stete, welterschütternde Kraft. / Er ist wie Schleim, gespuckt auf eine Schiene.“ („На човекот му недостига постојаната сила, што го потресува светот. / Тој е како лигавица, плукната на шина.“) (ibid). Тука и во самиот наслов на песната се зборува за изнемоштеност, недостиг на сили за живеење, дистанца, како од животот така и од смртта. Понатаму, во песната *Сѝрадање (Leid)* (ibid, 69) Еренштајн го изразува чувството на разочараност и незадоволство од животот со стиховите: „Widrig wie eine Spinne / Bekriecht mich die Zeit.“ („одвратно како пајак / ме полазува времето.“) (ibid, 69). Човекот за Еренштајн во песната *На немилосрднаѝа земја (Auf der hartherzigen Erde)* нема повеќе желба да се радува: „Ich zertrat das Gebot / 'Ringe, o Mensch, dich zu freuen und Freude zu geben den Andern!“ / „Düster umwandle ich mich“ („Ја прекршив заповедта / 'Бори се, о човеку, да се радуваш и радост на другите да

им даваш!' / Се преобразувам мрачно“) (ibid). Овие стихови со отсуството на смисла, немањето цел и со разочарувањето, повторно сведочат за корелација со теоретски ставови на Фридрих Ниче за нихилизмот.

Концепцијата за нихилизмот Ниче, всушност, ја изразува со исказот „Gott ist tot“ („Бог е мртов“) (Nietzsche, Band II, 1956: 127), со која се порекнува јадрото на христијанската вера и се означува дека Бог повеќе не постои. Во неговото дело *Веселата наука (Die fröhliche Wissenschaft)*, во 125-тиот афоризам, Ниче зборува за еден луд човек, кој во едно ведро претпадно запалил фенер и истрчал на пазарот извикувајќи дека го бара Бога: „Gott ist tot! Gott bleibt tot! Und wir haben ihn getötet! Wie trösten wir uns, die Mörder aller Mörder?“ („Бог е мртов! Бог останува мртов! А ние Го убивме! Како да се тешиме ние, убијци над сите убијци?“) (ibid, 127). Бог, кој бил жив, не живее повеќе. Со тоа се негира Неговото постоење, се негираат сите вредности пропагирани со христијанството, какви што се, на пример, побожноста, љубовта, добрината на човекот, помагањето на ближниот, бесмртноста на душата, спасението, аспектот на небесното царство итн. Се поставува прашањето: Дали навистина се практикува христијанската вера? Дали западниот човек е свесен за „доброто“ што се пропагира во христијанството? На што се должат мноштвото војни и ужаси? Со напуштањето на потребата од дотогашните вредности, човекот ја губи почвата под нозете, како што наведува и Алфред Волфенштајн (Alfred Wolfenstein) во песната *Годиниите без Бога (Die gottlosen Jahre)*: „Und ist kein Boden mehr, / kein Traum zu schreiten“ („И нема повеќе тло, / ниту сон по кој се чекори“) (Pinthus, 1992: 70). И Алберт Еренштајн во својата песна *Земја (Erde)* (Benn, 1970: 113/114) од 1914 година ја тематизира смртта на Бог: „das Herz des Herrn schläft lahm, / er liebt die Welt nicht mehr, / die Erde liegt erfroren. / / Wenn ich Gott, den reichen Bettler, treffe, / werde ich für ihn erröten. / Ihn töten, töten, töten!“ („срцето на Господа спие тромо, / Тој не го љуби повеќе светот, / Земјата лежи замрзната. // Кога ќе Го сретнам Бога, богатиот просјак, / ќе се вцрвенам наместо Него. / Да Го убиеме, да Го убиеме, да Го убиеме!“) (ibid, 114). Човекот ја губи сигурноста, знаењето за тоа што треба, а што не треба да се прави, насоката кон која ќе оди. Тој ја губи потпората во светот што постојано се движи и се менува. Човекот запаѓа во состојба на ништото. Тој е одеднаш без ориентација во времето и во просторот. Тој сега се наоѓа во пустина. Во неа го нема Бог и небесното царство, но, исто така, го нема и ѓаволот и пеколот. Постои само бесмислена празнина.

Но, таа пустина, не само што се јавува и постои туку и: „Die Wüste wächst: weh dem, der Wüsten birgt!“ („Пустината расте: Тешко на оној што крие пустини!“) (Nietzsche, 1956, Band II: 1247). Мартин Хајдегер (Heidegger, 1992: 18) јасно упатува на разликата меѓу поимите „уништува“ и „опустошува“, укажувајќи дека „уништувањето“ го отстранува тоа што било дотогаш израснато или изградено, а „опустошувањето“ е нешто со поголеми размери. Тоа спречува какво и да е растење и оневозможува градење. Пустината со себе носи неизвесност и несигурност, таа секогаш го менува обликот и никогаш не е иста, во неа нема цврстина и постојаност. За неа Ниче вели: „Es kommt die Zeit, wo der Mensch keinen Stern mehr gebären wird.“ („Доаѓа времето, кога човекот не ќе може повеќе да роди ѕвезда.“) (Nietzsche, 1956, Band II: 284).

Пустината не е простор каде што може да живее „нормалниот“, дотогашниот или, според Ниче, „der letzte Mensch“ („последниот човек“) (ibid, 283), кој е нејзиниот создател. Последниот човек живеел во мрак, над него имало надви-снато темни облаци, но громот со силната светлина доаѓа, „а тој гром се вика натчовек“ (Ниче, 1978: 16). Новиот човек Ниче го нарекува „Übermensch“ („натчовек“) (ibid, 279).

Натчовекот е целта кон која треба да се стреми човекот, натчовекот е „der Sinn der Erde“ („смислата на Земјата“) (Nietzsche, 1956, Band II: 280) и прет-ставува нов вид луѓе: „Herren der Erde“ („господари на Земјата“) (Nietzsche, 1956, Band III: 432). Во таа пустина, каде што нема смисла, натчовекот е нејзи-ниот граѓанин, кој е смислата на Земјата, смислата на битието на човекот. Нат-човекот е верен на самиот себе и на Земјата, тој нема надеж за надземското, за небесното, тој е слободен и храбар, подготвен да создава нови вредности. Тој е ослободен од сите стеги и негово главно обележје е апсолутната волја за моќ. Наспроти последните луѓе, кои од светлината на громот не можат да ги држат очите отворени, па затоа трепкаат (Ниче, 1978: 18), тој има очи ширум отворени за животот. Тој е сигурен во себе и отворен за иднината и за други сотворци, кои ќе ги создаваат новите вредности (спореди со: ibid, 23). Оттука е евидентно дека натчовекот нема желба за апсолутистичко владеење. Тој бара сотворци и соборци.

Во песната *Надеж (Hoffnung)*, Алберт Еренштајн го повикува човекот да биде силен, велејќи: „Seid sanft, o ihr Starken! / Und Macht versammelnd im Mut, [...] / Und in ihrem Dasein, / Die Götter starben, / Finden den Himmel.“ („Бидете кротки, о вие силни! / И собирајте моќ во храброста, [...] / И во нив-ното постоење, / умреа боговите, / го наоѓаат небото.“) (Pinthus, 1992: 283). За Курт Хајнике во песната *Крени ги рацејте (Erhebe die Hände)* човекот треба да е подготвен да презира „meine Lippe wäre Verachtung“ („моите усни би биле презир“) (Pinthus, 1992: 72) и да вели „не“ на страдањето. Во песната *Човек (Mensch)*, Хајнике го опишува новиот човек на следниот начин: „Ich bin über den Wäldern, / grün und leuchtend, / hoch über allen, / ich, der Mensch.“ („Јас сум над шумите, / зелен и светам, / високо над сите, / јас, човекот.“) (Pinthus, 1992: 274). Во песната *Добрајна борба (Der gute Kampf)*, Волфенштајн го по-викува новиот човек: „Herbei ihr alle, / [...] / Ihr Freunde, wohnend überall! / Ihr Schaffenden [...] / Erscheint!“ („Дојдете сите вие, / [...] / Вие пријатели, кои живеете насекаде! / Вие творци [...] / Појавете се!“) (Pinthus, 1992: 260).

Филозофските аспекти на Фридрих Ниче, како нихилизмот, учењето за натчовекот и неговата теза дека е Бог мртов, извршиле силно влијание врз експресионистичката книжевност, односно врз експресионистичката поезија. Тоа го наведува и Виета: „Zweifellos ist gerade Nietzsches Ideologiekritik die geistesgeschichtlich wichtigste Voraussetzung der expressionistischen Zivilisations- und Gesellschaftskritik“ („Без сомнение токму критиката на идеологијата на Ниче духовноисториски е најважниот предуслов за експресионистичката кри-тика на цивилизацијата и на општеството.“) (Vietta/Kemper, 1997: 109).

Огромна е моќта на филозофската мисла на Ниче, кој на крајот на 19 и на почетокот на 20 век повикува на сомнеж и поставување под знак прашање на сè она во што човекот дотогаш верувал. Неговата филозофија не само што

влијае на експресионистичкото движење туку таа критикува и пророкува што ќе се случува во следните два века, бидејќи тој самиот за себе вели: „Ich bin kein Mensch, ich bin Dynamit.“ („Јас не сум човек, јас сум динамит.“) (Nietzsche, 1956, Band II: 1152). Со тоа се укажува на огромното експлозивно влијание што неговата мисла го има и ќе го има на духовниот развој на човештвото.

Концептот на преобразба на човекот во натчовек кај Ниче е процес на развој. Во литературата на експресионизмот како главна тема е застапена промената и обновувањето на човекот, отфрлањето на стариот човек и создавањето на новиот човек. Оваа тема, исто така, ја наоѓаме и во Светото писмо, во Новиот завет. За тоа зборува и Армин Арнолд (Arnold, 1971: 60), кој смета дека во историјата на теологијата е лесно да се прикаже идејата за обновување на човекот.

4 Создавањето на новиот човек од аспект на христијанството

Наспроти тезата дека „Бог е мртов“ и преобразбата на стариот во нов човек во филозофските експликации на Ниче, која води кон создавањето на „натчовекот“, несомнено е и влијанието на религиозните аспекти врз експресионистичката духовна револуција. Една од суштинските карактеристики на христијанската теологија, исто така, е преобразбата на стариот во нов човек, како што и апостол Павле укажува во Посланието до Ефесјаните 4.22,23,24: „Тогаш отфрлете го од себе стариот човек според вашето поранешно живеење, кој се распаѓа во измамливите желби, за да се обновите со духот на својот ум и да се облечете во новиот човек, создаден според Бога во вистинска праведност и светост“ (Свето писмо на Стариот и на Новиот завет, 2017: 254). Обновата на човекот треба да се случува уште во животот на Земјата, таа е процес што се случува, пред сè, во внатрешноста на човекот, во неговата душа, во свеста и во разумот. Овој процес треба да го опфати целото битие на човекот и да бара акција од поединецот како и спроведување на новите спознанија во практичниот живот, како што наведува апостол Павле во 2. Послание до Коринтјаните 5.17: „И така, кој е во Христос, тој е ново создание; старото помина, и ете, се создаде новото“ (Свето писмо на Стариот и на Новиот завет, 2017: 238). Значи, таа преобразба бара верата да биде делотворна, односно да се спроведува во секојдневните ситуации во животот. Човекот треба да се труди од невера и сомнеж да дојде до цврста вера и доверба во Бога. Овие христијански постулати се евидентни во експресионистичката поезија на повеќемина поети. Така, на пример, во песната *Псалм (Psalm)* Курт Хајнике вели: „mein Herz sehnt sich nach Gott“ („срцето мое копнее по Бога“) (Pinthus, 1992: 328).

Потоа, од немање љубов и егоизам човекот треба да се стреми кон љубовта, која е и главна заповед што Бог им ја дава на луѓето. Тоа го извикува и Курт Хајнике во песната *Воздигнување (Aubruch)*: „Herz, wach auf! / Erhell die Welt, / zerschellt die Nacht, / brich auf ins Licht! In die Liebe, Herz, brich auf, / Mit guten Augen leuchte Mensch zu Mensch.“ („Срце, разбуди се! / осветлете го светот, / искршете ја ноќта, / отвори се за светлината! За љубовта, срце, отвори се, / човек на човека со добрина во очите да сјае.“) (ibid, 224).

Преминот од безнадежност во надеж е, исто така, меѓу клучните карактеристики на промената на стариот во нов човек. Во *Песни (Gedichte)* од Валтер Хазенклевер се вели: „Weine nicht! / ... / Sieh, ich wandle, / Ein Mensch der Liebe. / Ein Herz voll Hoffnung / Hat mich erreicht“ („Не плачи! / Ете, се движам, / Човек на љубовта. / Срце полно со надеж / ме стигна.“) (ibid, 317).

Преобразбата на стариот во нов човек е една од главните карактеристики на христијанското учење. Таа е процес на промена и развој. Така и во германскојазичната експресионистичка поезија се среќава обновувањето и создавањето на новиот човек. Сепак, според Силвио Виета (Vieta, 1997: 186), невозможно е тој процес да се набљудува изолирано, туку единствено во противставеноста на дисоцијацијата на Јас и обновувањето на човекот.

5 Заклучок

Експресионистичката лирика е израз на зазорувањето на човештвото, на раѓањето на новиот човек. Антологијата на експресионистичката лирика *Menschheitsdämmerung* има наслов со амбивалентно значење и може да се преведе како „Зазорување на човештвото“ или како „Самрак на човештвото“. Во него ја има именката „Dämmerung“, со која, од една страна, се означува преодното време од ден во ноќ, времето кога слабее дневната светлина и кога настапува ноќта, а од друга страна, таа го означува и преодното време од ноќ во ден, кога се раѓа денот, кога се јавува постапно дневната светлина. Антологијата е составена од четири глави со следните наслови:

I *Sturz und Schrei* (Паѓ и врисок)

II *Erweckung des Herzens* (Будење на срцејто)

III *Aufruf und Empörung* (Повик и гнев)

IV *Liebe den Menschen* (Љуби го човекој)

Од насловите на поглавјата е евидентен процесот на развој од падот, од пропаста на човекот, преку будењето на срцето, преку повикот и гневот до крајното одредиште: љубовта, која е неизмерна светлина, двигател и смисла во животот на човекот. Во статијата *Der Willen zur Seele* (Воља за душата) Курт Хајнике вели:

Das Jahrhundert der Entdeckung der Seele ist angebrochen... Mehr Seele! Wir müssen die Seele wieder entdecken. Und die Herrschgewalt der Seele. (Започна векот на откритие на душата... Повеќе душа! Мораме одново да ја откриеме душата. И владејачката моќ на душата.) (Best, O. F., 1976: 105)

Во оваа статија се занимававме со истражување на предусловите за појавата на експресионизмот во германскојазичната поезија. Како духовна и уметничка револуција, во експресионизмот се присутни тенденции насочени кон критика на културата и на цивилизацијата и кон прокламација за создавање на новиот човек, односно т.н. месијански експресионизам. Во тие рамки главната цел на истражувањето во овој труд беше да се опфатат главните аспекти на филозофската теорија на Фридрих Ниче, со концептот на нихилизмот, смртта на Бог и учењето за натчовекот, што имале несомнено големо влијание врз создавањето на експресионистичката духовна клима. Исто така, се опфаќа и

влијанието на христијанското учење со неговиот концепт за преобразба на стариот во нов човек. Во избор на стихови од Алберт Еренштајн, Курт Хајнике, Валтер Хазенклевер и Алфред Волфенштајн, кои се поместени во антологијата на експресионистичката лирика *Зазорување на човештвото*, се евидентираат забележливи влијанија од тезите на Ниче, како и од христијанската теологија. Концептот на ниҳилизмот се констатира во стиховите од песните: *Очајност*, *Изморен сум од животој и од смртта*, *Страдање*, *На немило-срдната земја* од Алберт Еренштајн, каде што преовладува чувството на негирање на животот, изнемоштеноста, недостигот на сили за живеење, отсуството на радост и смисла, разочараноста и незадоволството, како носечки составни елементи на поимот ниҳилизам. Тезата „Бог е мртов“ се согледува во стиховите од песните *Годиниите без Бога* од Алфред Волфенштајн и *Земја* од Алберт Еренштајн, каде што се тематизира смртта на Бог. Понатаму, во стиховите од песните: *Надеж* од Еренштајн, *Крени ги рацеите* и *Човек* од Курт Хајнике и *Добриот борба* од Волфенштајн се повикува создавањето на силните, моќни и храбри луѓе, кои би го презирале постојното, би се вивнале високо над сè и би биле творци на новиот свет во кој ќе владее светлината. Во рамките на преобразбата на стариот во нов човек, од аспект на христијанството се евидентира копнежот по Бог во стиховите на песната *Псалм* од Хајнике, понатаму, повикот до срцето да се отвори за светлината, љубовта и добрината ги согледуваме во стиховите од песната *Воздигнување* од Хајнике и во стиховите од *Песни* од Хазенклевер се бара, исто така, срцето на човекот да се исполни со љубов и надеж.

Издавачот на антологијата, Курт Пинтус, во предговорот од есента 1919 година (Pinthus, 1992: 25), наведува дека песните во книгата се обележани со копнежот по човештвото. Авторите на песните навреме почувствувале дека човекот почнал да тоне во ноќта, во пропаста, но и дека тој се кренал во светлината на новиот ден, во „erlösende Dämmerung einer Zukunft“ („избавителното зазорување на иднината“) (ibid). Нивните погледи се насочени кон иднината, кон нешто во човекот чие постоење науката не е во состојба да го докаже. Авторите на овие песни се заинтересирани за откривање на битието на човекот, за спознавање на човечкото во човекот, за буђење на човекот. Пинтус согледува дека експресионистичката поезија, собрана во оваа антологија, избилува со наједноставни чувства што извираат од срцето. Спасот за човекот може да дојде единствено од самиот човек, единствено од неговите внатрешни сили. Се бара тоа што ги обединува луѓето, тоа што им е заедничко, се бара новото заедништво, човечноста, добрината, правдата и „Die ganze Welt und Gott bekommen Menschenangesicht: die Welt fängt im Menschen an“ („Целиот свет и Бог добиваат лице на човек: светот почнува во човекот.“) (ibid, 28). Човекот е појдовна точка, средишна точка и цел на оваа поезија. Еден од нејзините квалитети е интензитетот на изразот, бидејќи авторите имаат храброст да пишуваат едноставно и да го употребат оружјето на срцето. Нивната поезија едновременно е крај на старото и почеток на новото човештво. Таа е смела авантура насочена кон откривање на суштината на човекот.

Библиографија

- Arnold, A. (1971). *Die Literatur des Expressionismus. Sprachliche und thematische Quellen*. Zweite Auflage. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer.
- Benn, G. (Hg.) (1970). *Lyrik des expressionistischen Jahrzehnts. Von den Wegbereitern bis zum Dada*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH&Co. KG.
- Best, O. F. (Hg.) (1976). *Theorie des Expressionismus*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Heidegger, M. (1989). *Nietzsche*. Erster und zweiter Band. Pfullingen: Verlag Günther Neske.
- Heidegger, M. (1992). *Was heißt Denken?*. Stuttgart: Philipp Reclam jun..
- Nietzsche, F. (1956). *Werke in drei Bänden*. München: Carl Hanser Verlag.
- Pinthus, K. (Hg.) (1992). *Menschheitsdämmerung*. Ein Dokument des Expressionismus. Mit Biographien und Bibliographien. Berlin: Ernst Rowohlt Verlag.
- Raabe, P. (1965). *Expressionismus. Der Kampf um eine literarische Bewegung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG.
- Steffen, H. (1965). *Der deutsche Expressionismus. Formen und Gestalten*. Zweite durchgesehene Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Vietta S. /Kemper H-G. (1997). *Expressionismus*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Vogt, P. (1990). *Expressionismus. Deutsche Malerei zwischen 1905 und 1920*. Köln: DuMont Buchverlag.
- Ниче, Ф. (1978). *Така зборување Зараџусџра*. Скопје: Македонска книга. [Nietzsche, F. (1978). *Taka zboruvaše Zaratustra*. Skopje: Makedonska kniga.]
- (2017). *Светџо Писмо на Сџариоџ и на Новоџоџ Завеџ*. Скопје: Библиско здружение на Република Македонија. (2017). [Sveto pismo na Stariot i na Noviot Zavet. Skopje: Biblisko zdruzenie na Republika Makedonija.]